

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 340.12

Тимошенко В. І. – доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; e-mail: tymvera@ukr.net; ORCID 0000-0003-2947-5627

Суспільний ідеал П. І. Новгородцева

Розглянуто вчення П. І. Новгородцева про суспільний ідеал, його сутність і трансформації. Констатовано, що погляди мислителя формувалися під впливом лібералізму. Це позначилося на обстоюванні ним концепції природного права, визнанні пріоритету прав людини, обґрунтуванні права на особисту недоторканність і гідне людське існування. Філософську позицію першого періоду творчості П. І. Новгородцева репрезентовано як філософію морального ідеалізму, особливістю якої є утвердження ідеалу абсолютного добра, що, на думку дослідника, набуває форми суспільного ідеалу як обов'язкової складової суспільного життя. Намагаючись відновити моральні ідеали в юридичній науці, П. І. Новгородцев обстоював ідею відродження природного права як ідеальної сутності права. Ідеальне, справедливе суспільство повинно ґрунтуватися на правових нормах, які мають морально-етичний зміст. З огляду на природне право, особистість, наділена розумом і вільною волею, є основним суб'єктом історії, своєрідною абсолютною цінністю, сенсом і метою прогресу. Особистістю вчений вважав не її випадковий емпіричний зміст, а універсальний духовний зміст, що багатоманітно й індивідуально виявляється в кожній людині, становлячи самостійну цінність. Особистості покликана служити держава, основне призначення якої полягає в подоланні суспільних суперечностей. Доведено, що суспільний ідеал є похідним від природного права, пріоритетом якого (щодо права позитивного) є шлях досягнення пріоритету моральності стосовно права. У концепції П. І. Новгородцева суспільний ідеал визначено як принцип вільного універсалізму. Оскільки абсолютний ідеал ґрунтується на нескінченності розвитку моральної ідеї, своєрідній філософії нескінченності, то зазначений ідеал є недосяжним. Упродовж останніх років життя науковець закликає відмовитися від есхатологічних теорій «земного раю». Гармонія свободи й рівності, що можлива лише як ідея, у нього стає імперативом моральної дії, а не стратегією побудови держави. Завдання досягнення кінцевої досконалості поступається місцем нескінченному вдосконаленню. Учення П. І. Новгородцева доводить, що побудувати соціальний рай в реальній дійсності неможливо. Мінливі політичні форми та ідеї слід розглядати як окремі моменти соціокультурної еволюції людства. Єдиним реально досяжним суспільним ідеалом є невичинний розвиток особистості. Моральне вдосконалення – це шлях, яким має рухатися людство в напрямі до суспільного ідеалу. Такий рух є нескінченним.

Ключові слова: суспільний ідеал; природне право; особистість; суспільство; свобода; держава; моральність; принцип; моральне вдосконалення; ідеалізм.

Постановка проблеми. Прагнення сучасної України до визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, принципів громадянського суспільства, утвердження демократичної, соціальної, правової держави спонукає юридичну науку пояснити сутність сучасних ідеалів, обґрунтувати механізм їх досягнення. Виконання цього завдання передбачає філософський і політико-правовий аналіз низки понять, до яких апелюють учені, політики, громадські діячі. Одним із таких понять є суспільний ідеал.

Суспільний ідеал (англ. *ideal, public*; нім. *Ideal, gesellschaftliches*) – це уявлення про найбільш досконалий суспільний устрій, що відповідає соціальним, економічним і політичним інтересам певної соціальної групи, є кінцевою метою її прагнень і діяльності [1]. Суспільний ідеал постійно змінюється, але традиційно його основою залишається справедливість, урахування потреб та інтересів громадян, порушення яких є особливо відчутним за умов кризи.

Сьогодення означене глибокою кризою в усіх сферах суспільного життя, передусім – економічній, соціальній і духовній. Однією з причин такої кризи є нівелювання духовної складової існування соціуму. Занепад суспільного ідеалу спричиняє ескалацію соціальної кризи. Надто гострою ця проблема є для України, де суспільство втратило мету й перспективи подальшого розвитку, а суспільні інтереси підмінюють корисливими прагненнями окремих осіб і груп. В умовах занепаду моральних ідеалів, нехтування поняттями «честь» і «гідність», тяжіння до матеріальних благ актуальними стають дослідження вчень, що спонукають людину до обрання інших орієнтирів що найістотніші блага, які відповідатимуть сутності розумної істоти. З намаганнями віднайти ці орієнтири пов'язані пошуки суспільного ідеалу, який не лише є складовою культурно-історичної спадщини народу, а й спроможний стати дієвою силою, здатною впливати на функціонування соціуму загалом.

Проблему суспільного ідеалу відображено у творчості відомого філософа і теоретика права, доктора державного права Павла Івановича Новгородцева (1866–1924). Його політико-правові ідеї актуальні в Україні з огляду на їх співзвучність із низкою ідеалів сьогодення. Нині, коли на зміну позитивістському підходу до тлумачення права знову приходять природно-правова концепція, постає потреба у вивченні спадщини представників школи відродженого природного права (передусім учення про природне право), зокрема її засновника – П. І. Новгородцева. Це сприятиме утвердженню пріоритету прав особи, визнанню їх значущості в цивілізованому суспільстві.

Проблема суспільного ідеалу завжди була актуальною не лише для філософії, соціології, а й для юридичної науки,

зокрема теорії держави і права та філософії права. Перелічити всіх авторів, які зробили внесок у розв'язання цієї проблеми, досить складно. Адже власні ідеї щодо суспільного ідеалу висловлювали численні політико-правові мислителі, філософи, юристи. Так, питання суспільного ідеалу актуалізував ще давньогрецький філософ Платон, який пов'язував його з ученням про ідеальну державу. Згідно з його концепцією, ідеальною є держава справедлива та згуртована. Вища справедливість полягає в тому, що кожен робить свою справу й отримує переваги відповідно до своїх заслуг. Витоки теоретичного осмислення проблеми суспільного ідеалу у вітчизняній традиції сягають «Слова про закон і благодать» Іларіона, обраного 1051 року Київським митрополитом. У цьому творі автор проголошує ідеальною християнську державу. Суспільний ідеал, на думку французького філософа, письменника, мислителя епохи Просвітництва Ж.-Ж. Руссо, – це сукупність норм, які є найбільш придатними для побудови «морального і політичного організму» розумної людської спільноти. Головними серед цих норм є повага до людської гідності, гуманність і свобода.

Проблему ідеалу досить детально розробили представники німецької класичної філософії. Зокрема, видатний тогочасний мислитель І. Кант наприкінці XVIII ст. вбачав ідеал у моральному й інтелектуальному самовдосконаленні роду людського. Згідно з його теорією, ідеал як уявна (досягнута в уяві) досконалість людського роду означений повним та абсолютним подоланням усіх протиріч між індивідом і суспільством. Оскільки протиріччя були й будуть, досягнення ідеалу на практиці збігалось б із кінцем історії. Відповідно, ідеал, на думку теоретика, недосяжний і становить лише ідею регулятивного порядку. Він вказує напрям руху до мети, а не створює образ власне мети, не є результатом. Ідеал не може постати у вигляді образу, картини для споглядання.

Згідно з переконаннями видатного українського мислителя, мандрівного філософа та просвітника Г. С. Сковороди, ідеал суспільства й соціальних відносин наявний не у світі матеріальних, суспільних предметних зв'язків, а у відносинах, що охоплюють глибинні духовні та моральні норми, внутрішні переконання людини, яка здатна керувати своїми пристрастями і не дозволяє їм суперечити божественному людському духу, ідеалам добра, істини, щастя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми суспільного ідеалу у творчості П. І. Новгородцева сучасні вчені зверталися нечасто. Теоретичні розробки аспектів цього питання представлено в працях К. К. Жоля, В. М. Жукова, В. В. Князева, М. О. Колерова, М. С. Плотнікова, А. В. Полякова, Є. О. Фролової,

П. Є. Царкова, А. Р. Яхіної та деяких інших авторів. Зокрема, В. В. Князєв, розглядаючи філософсько-правові погляди П. І. Новгородцева, побіжно окреслив проблему суспільного ідеалу [2]. Водночас А. В. Поляков аналізував концепцію відродженого природного права, відомим представником якої був П. І. Новгородцев [3]. Політико-правова теорія мислителя стала предметом дослідження А. Р. Яхіної [4]. Соціологічний аналіз концепції суспільного ідеалу у творчості П. І. Новгородцева здійснив П. Є. Царков [5]. Натомість бракує праць, присвячених комплексному дослідженню суспільного ідеалу П. І. Новгородцева з позиції політико-правової науки. Причому судження, наявні в публікаціях з окремих питань проблеми, є дещо суперечливими або потребують уточнення. Зазначене підтверджує доцільність звернення до проблеми суспільного ідеалу. Водночас слід визнати, що ця проблема надто складна і багатогранна, а отже, її остаточне розв'язання в межах окремої статті є неможливим.

Метою дослідження є висвітлення сутності суспільного ідеалу П. І. Новгородцева та з'ясування його значення для сьогодення.

Досягненню окресленої мети сприятиме виконання таких завдань: 1) розглянути погляди П. І. Новгородцева щодо свободи особи; 2) проаналізувати основні риси вчення мислителя про відроджене природне право; 3) схарактеризувати сутність і трансформації суспільного ідеалу теоретика; 4) визначити роль моральної особистості в реалізації на практиці суспільного ідеалу П. І. Новгородцева.

Для одержання достовірних наукових результатів застосовано такі методи: формально-логічний, історичний, системний, компаративний.

Виклад основного матеріалу. П. І. Новгородцев народився у м. Бахмут (нині – Донецька область) у сім'ї купця. 1884 року закінчив з відзнакою класичну гімназію в м. Катеринослав і вступив на фізико-математичний факультет Московського університету. Згодом перевівся на юридичний факультет цього університету. Після закінчення навчання розпочав підготовку до отримання професорського звання. З метою поглибленого вивчення права відвідав університети Берліна і Парижа. 1897 року в Московському університеті захистив магістерську дисертацію, а 1902 року в Петербурзькому університеті – докторську дисертацію «Кант і Гегель у їх вченнях про право і державу: Дві типові побудови у сфері філософії права». Пізніше обіймав посаду ординарного професора юридичного факультету Московського університету. Водночас читав лекції на Вищих жіночих курсах у Москві. Активно співпрацював із журналом

«Питання філософії та психології». Був депутатом І Державної думи від Катеринославської губернії, членом Конституційно-демократичної партії. Упродовж 1906–1918 років – директор Московського комерційного інституту. Наприкінці 1918 року виїхав до м. Берлін, через два роки повернувся. Певний час викладав у Таврійському університеті (м. Сімферополь). Наприкінці 1920 року знову виїхав до Берліна, а потім – до Праги, де 1922 року заснував Руський юридичний факультет, який і очолив. Помер у Празі 1924 року.

Істотний вплив на становлення поглядів мислителя мали ідеї лібералізму, що позначилися на його обстоюванні концепції природного права, визнанні пріоритету прав людини, обґрунтуванні права на особисту недоторканність і гідне людське існування.

У центрі уваги П. І. Новгородцева завжди була особистість. Вихідною ідеєю під час розв'язання проблеми особистості стало розмежування теоретичного та практичного розуму, що виявляється в протиставленні свободи й необхідності. Цю проблему мислитель висвітлював, апелюючи до природного права.

Дослідник розглядав право не в історичному аспекті. Акцентуючи на важливості філософського аналізу права, він прагнув визначити сутність права як норми та принципу особистості. Відповідно, право постає як нормативна ідея, що становить діалектичний синтез ідей свободи людини, безпеки та доцільності її життя. Право в П. І. Новгородцева є вираженням індивідуального: автономії особистості, особистого інтересу (принципу), «забезпечує лише кожному своє», а моральність – вираженням загального і надіндивідуального [6].

Обстоюючи свободу особи, П. І. Новгородцев водночас усвідомлював, що розумної організації суспільного життя неможливо досягнути лише на основі свободи й рівності. Запорукою гармонії суспільних відносин є гармонія особистого та суспільного, підпорядкування всіх інтересів вищим моральним цілям. Наслідуючи Платона й Арістотеля, він стверджував, що ідеальне, справедливе суспільство повинно ґрунтуватися на правових нормах, які мають морально-етичний зміст. Адже право, позбавлене моральних засад, не спроможне здійснити радикальні перетворення в суспільстві [7, с. 25]. П. І. Новгородцев стверджував, що мораль автономна, а розумне начало в особистості є моральним началом.

Намагаючись відновити моральні ідеали в юридичній науці, учений обстоював ідею відродження природного права як ідеальної сутності права. Теоретико-методологічною основою цієї ідеї були праці представників німецької класичної філософії, неокантіанства та неогегельянства. Науковець підтримував

кантівське трактування природного права як «норми над нормою», або належного порядку повинності, належності, що є ідеєю розуму, метафізичним ідеалом. Поділяючи думку І. Канта, він розглядав правові та моральні норми як абстрактні явища, які завдяки певній самостійності стосовно повсякденного життя з його мінливими цінностями можуть виконувати регулятивну роль у соціумі, бути мірилом, за яким можна оцінювати історичний прогрес. Погоджуючись з ідеями представників класичного німецького ідеалізму, П. І. Новгородцев критично оцінював юридичний і соціологічний позитивізм та обґрунтовував свою природноправову теорію, згідно з якою розум – це єдине джерело ідеї належного, морального закону, який є фактом чистої свідомості, безумовно достовірний сам собою, не залежить від історичної необхідності. У сфері соціальних відносин моральна ідея набуває форми природного права, тобто ідеальної норми з мінливим змістом.

Природне право П. І. Новгородцев розглядав як мету й критерій оцінки позитивного права, сукупність моральних ідеальних уявлень про чинне, позитивне право та можливість критики такого права з позицій ідеальних прагнень. Це невід'ємне право індивіда, що має моральну природу й абсолютну цінність. Основою природного права, відповідно, є моральна ідея самоцінної та самодостатньої особистості [8, с. 342]. Право природне є також вічним і невідчужуваним правом, що визначає сенс і гідність людини як ідеальна побудова майбутнього і моральний критерій для оцінювання незалежно від фактичних умов правотворення. Зберігаючи свою первинність, природне право немов утворює той прошарок соціального життя, на якому ґрунтується система соціальної регуляції, стає важливим фактором соціальних перетворень і розбудови держави. Отже, моральність і право слід вивчати не лише як історичні та суспільні явища, а й як внутрішні психічні індивідуальні переживання.

У вченні П. І. Новгородцева природне право набуває форми філософського світогляду, з позицій якого особистість, наділена розумом і вільною волею, є основним суб'єктом історії, своєрідною абсолютною цінністю, смислом і метою прогресу. Особистістю він вважав не її випадковий емпіричний зміст, а універсальний духовний зміст, що багатоманітно й індивідуально виявляється в кожній людині, становлячи самостійну цінність. Особистості покликана служити держава, основне призначення якої полягає в подоланні суспільних суперечностей. Невід'ємною передумовою існування особистості в цивілізованому світі є держава. Розмірковуючи про те, що є вагомим – особистість чи держава, він пропонує компроміс. Так, доцільним є гармонійне

поєднання інтересів обох суб'єктів. Потрібно віднайти розумну межу між правами особи й держави. Лише це уможливить їх союз та ефективне співробітництво. Дієвим засобом розмежування повноважень держави й особи є гарантія з боку держави щодо дотримання прав особи. Зазначеним правам учений надавав важливого значення, оскільки розглядав їх також як гарантію існування власне держави. Натомість порушення прав особи – це першопричина руйнування та занепаду держави [9, с. 71].

П. І. Новгородцев визнавав, що ідеального поєднання свободи та рівності в межах держави досягнути неможливо. Між суспільством й особистістю, яка завжди пов'язана із суспільством і поза ним не існує, є непереборні протиріччя. Відповідно, їх гармонії досягти неможливо. Оскільки розвиток суспільства є не метою, а засобом розвитку особистості, дослідник вважав за доцільне обмежити народовладдя заради прогресу суспільства. Саме ідея особистості є основою народної волі. Воля народу безпосередньо не може бути нормою, вона є лише можливістю бажань, цінність яких залежить від мети, а не масштабу поширення. Відкинувши цю мету, ми змушені будемо узаконити сваволю суб'єктивної та мінливої людської волі. Причому не суттєво, буде ця воля індивідуальною або колективною, особистою чи народною. Вона не може бути джерелом стабільних норм, якщо сама не визнає над собою якусь вищу або стабільну норму. Водночас у суспільних відносинах такою нормою може бути лише те начало, яке є моральною основою людського спілкування, тобто особистісне начало. З огляду на зазначене, учений закликав перейти від принципу народного суверенітету до принципу особистості. Безумовний принцип особистості, яка понад усе сприяє встановленню ідеї вселенської, загальнолюдської солідарності.

Таким чином, філософське тлумачення свободи особистості в П. І. Новгородцева ґрунтується на визнанні особистістю морального закону. Досліджуючи моральну сутність людини, можна відкрити в ній такі прагнення, які сягають далеко за межі суб'єктивної свідомості. Конкретне вивчення особистості в усій сукупності характерних для неї начал приводить до визнання зв'язків і норм, що обмежують свободу особи. Це обмеження, оскільки воно впливає як із природи спілкування, так і з моральних прагнень особистості, слугує не ослабленню, а зміцненню справи свободи. Завдання морального прогресу полягає в тому, щоб історичні й тимчасові обмеження узгодити з началом моральної свідомості [10, с. 625]. Моральний обов'язок кожної людини полягає в послідовному русі нескінченним шляхом морального прогресу.

Ідея в концепції П. І. Новгородцева є не наявним у світі ідей прообразом речі видимого світу, а ідеалом, відповідно до якого розглядають та оцінюють дійсність. Ідеальним, або досконалим, учений називав таке суспільство, у якому досягнуто максимального рівня свободи, рівності та загальнолюдської солідарності. Причому життя суспільства, його зміни та вдосконалення визначає саме особистість. Основоположними ідеями в концепції моральної особистості П. І. Новгородцева є: дуалізм рівності й свободи, що відображає подвійне становище особистості в суспільстві; дуалізм моральності й права, який виявляє себе в протиставленні норм природного права та позитивного; дуалізм суспільного ідеалу і дійсності, у якому особистість є критерієм ступеня досягнення цього ідеалу [11].

Концепція суспільного ідеалу як уявлення про досконале суспільство підсумовує філософські, правові, соціальні погляди. Зміст суспільного ідеалу він виклав у працях «Вступ до філософії права. Криза сучасної правосвідомості» (1909) та «Про суспільний ідеал» (1917).

Суспільний ідеал дослідник розглядав як принцип вільного універсалізму. У цьому понятті відображено і рівність, і свободу індивіда, і загальність їх об'єднання, оскільки все це поєднується в ідеї вільної солідарності. П. І. Новгородцев усвідомлював, що абсолютна межа, яка має надісторичне значення, не може бути реалізована в якомусь історичному явищі. Ні церква, ні держава, ні культурна єдність народу не є довільною моральною нормою. Абсолютний ідеал реалізується лише в усій сукупності життєвих історичних явищ: церква, держава і народна єдність – усе це конкретні форми, через які відбувається розвиток абсолютного ідеалу [12, с. 213, 220]. Оскільки абсолютний ідеал ґрунтується на нескінченності розвитку моральної ідеї, своерідній філософії нескінченності, то зазначений ідеал є недосяжним. Закликаючи відмовитися від есхатологічних теорій «земного раю», П. І. Новгородцев стверджував, що гармонія свободи й рівності, яка можлива лише як ідея, є імперативом моральної дії, а не стратегією побудови держави. Завдання досягнення кінцевої досконалості поступається місцем нескінченному вдосконаленню.

У статті «Про шляхи і завдання російської інтелігенції» (1918), опубліковані у збірнику «Із глибини», П. І. Новгородцев констатував перемогу утопічної свідомості. Підставою для такого висновку стала віра в можливість формування абсолютно досконалої політичної системи, яку насаджувала в суспільстві тогочасна панівна верхівка. Безрелігійний раціоналізм, який ставив за мету організувати життя без Бога, учений розглядав як соціальний утопізм. Упродовж останніх років життя він захопився релігійним

принципом, проголосивши ідеалом соборну єдність, що ґрунтується на засадах християнської любові. Справжню і безумовну мету людського життя науковець розкривав у положенні «взаємна любов усіх у Христі». Духовне об'єднання і людську солідарність замінено зверненням до Абсолютного, оскільки лише через шлях до Бога людині відкривається шлях до ближнього [13, с. 13].

У статті «Про своєрідні елементи російської філософії права», написаній незадовго до смерті, П. І. Новгородцев розглядає право і державу як допоміжні ступені розвитку суспільства. Основне їх завдання полягає в тому, щоб піднятися найближче до справжнього ідеалу суспільного життя, утіленого в церкві, її ідеальному смислі як місці внутрішнього вільного життя людей, освяченого й підтримуваного божественною благодаттю [14, с. 373, 374]. Причому вища мета культури полягає не в побудові зовнішніх форм життя, а в їх духовній, внутрішній сутності. На його думку, не конституції, а релігії створюють вищий продукт духовної творчості й вищу мету життя. Саме церква, а не держава, утілює в життя справжню мету історії та культури.

Отже, П. І. Новгородцев дійшов думки, що побудувати так званий соціальний рай у реальній дійсності неможливо. Мінливі політичні форми та ідеї слід розглядати як окремі моменти соціокультурної еволюції людства. Єдиним реально досяжним суспільним ідеалом є нескінченний розвиток особистості.

Висновки. Зазначене дає змогу дійти низки висновків:

1. Криза, якою означені всі сфери сучасного суспільного життя, зумовлює потребу в переосмисленні сформованої системи цінностей, зокрема моральних ідеалів. Нагальність усвідомлення змін у суспільному середовищі, віднайдення шляхів розв'язання сучасних проблем на підставі досвіду попередників підтверджує актуальність тематики статті.

2. Філософську позицію першого періоду творчості П. І. Новгородцева слід розглядати як філософію морального ідеалізму, особливість якої полягає в утвердженні ідеалу абсолютного добра.

3. Абсолютне добро, на думку дослідника, існує у формі суспільного ідеалу, який є обов'язковою складовою суспільного життя.

4. Природне право у вченні П. І. Новгородцева відіграє роль ціннісно-нормативного принципу, спрямованого на формування суспільних відносин.

5. Суспільний ідеал є похідним від природного права. Пріоритет природного права стосовно права позитивного П. І. Новгородцев розглядав як шлях досягнення пріоритету моральності стосовно права.

6. Абсолютна цінність особистості є безперечною. Взаємовідносини між особистістю та суспільством мають ґрунтуватися на принципах свободи й солідарності.

7. Розумну межу між правами особи та держави слід розглядати як ключову передумову їхнього союзу й ефективного співробітництва.

8. Згідно з концепцією П. І. Новгородцева, вища мета культури полягає в духовній, внутрішній сутності зовнішніх форм існування. Упродовж останніх років життя вчений проголосив ідеалом соборну єдність, що ґрунтується на засадах християнської любові.

9. Учений розвивав концепцію морального вдосконалення та абсолютного ідеалу, який фактично є недосяжним. Ідеальний суспільний лад слід розглядати як релігійно-есхатологічну категорію.

10. Суспільний ідеал постійно змінюється відповідно до трансформації суспільного життя, що скеровується духовними та соціальними потребами особистості.

11. Моральне вдосконалення – шлях, яким має прямувати людство до суспільного ідеалу. Такий рух є нескінченним.

12. На рівні особистості суспільний ідеал виявляється через світоглядні орієнтації людини, впливає на формування її переконань і правосвідомості. На рівні суспільства й держави суспільний ідеал визначає пріоритети суспільного розвитку, відтворюється в соціальних нормах, зокрема нормах права.

13. Завдання щодо згуртування сучасного українського суспільства зумовлює потребу в пошуку духовної основи, яка допоможе громадянам країни досягти внутрішньої єдності. Історія політико-правової думки засвідчує, що суспільство може бути стійким і здатним до розвитку за умови, що людям будуть притаманні спільні прагнення й ідеали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Толковый словарь по социологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/ИДЕАЛ>. – Загл. с экрана.

2. Князев В. В. Философско-правовые воззрения П. И. Новгородцева: социальный-философский анализ : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / В. В. Князев. – М., 2001. – 158 с.

3. Поляков А. В. Возрожденное естественное право в России (критический анализ основных концепций) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Поляков. – СПб., 1987. – 16 с.

4. Яхина А. Р. Учение П. И. Новгородцева о праве и государстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. Р. Яхина. – Уфа, 2007. – 194 с.

5. Царьков П. Е. Концепция общественного идеала в работах П. И. Новгородцева и его последователей: теоретико-методологический анализ : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.01 / П. Е. Царьков. – М., 2015. – 25 с.

6. Кацапова И. А. Соотношение морали и права в философии П. И. Новгородцева : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.05 / И. А. Кацапова. – М., 2003. – 218 с.

7. Новгородцев П. И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания / П. И. Новгородцев. – СПб. : Лань, 2000. – 352 с.
8. Жоль К. К. Философия и социология права : учеб. пособие / К. К. Жоль. – Киев : Юринком Интер, 2000. – 480 с.
9. Коробка В. Н. Правовые идеи, взгляды, представления П. И. Новгородцева / В. Н. Коробка // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 3. – Ч. 1. – С. 67–73.
10. Новгородцев П. И. Об общественном идеале / П. И. Новгородцев. – М. : Пресса, 1991. – 638 с.
11. Матросова Е. Ю. Концепция нравственной личности в философском наследии П. И. Новгородцева : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03 / Е. Ю. Матросова. – Мурманск, 2010. – 172 с.
12. Власть и право: из истории русской правовой мысли / сост.: А. В. Поляков, И. Ю. Козлихин. – Л. : Лениздат, 1990. – 319 с.
13. Колеров М. А. Павел Иванович Новгородцев / М. А. Колеров, Н. С. Плотников // Новгородцев П. И. Сочинения. – М. : Раритет, 1995. – С. 4–13.
14. Новгородцев П. И. О своеобразных элементах русской философии права / пер. с нем. А. К. Судакова // Новгородцев П. И. Сочинения. – М. : Раритет, 1995. – С. 367–387.

REFERENCES

1. Tolkovyi slovar po sociologii [Explanatory dictionary on sociology]. (n.d.). *dic.academic.ru*. Retrieved from <https://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/ИДЕАЛ> [in Russian].
2. Kniazev, V.V. (2001). Filososfsko-pravovye vozzreniia P. I. Novgorodtseva: socialno-filosofskii analiz [Philosophical and legal views of P. Novgorodtsev: socio-philosophical analysis]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
3. Poliakov, A.V. (1987). Vozrojdennoe estestvennoe pravo v Rossii (kriticheskie analiz osnovnykh koncepcii) [The revived natural law in Russia (a critical analysis of the basic concepts)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. SPb. [in Russian].
4. Yahina, A.R. (2007). Uchenie P. I. Novgorodtseva o prave i gosudarstve [P. Novgorodtsev's doctrine of law and the state]. *Candidate's thesis*. Ufa [in Russian].
5. Tsarkov, P.E. (2015). Koncepcia obscestvennogo ideala v rabotah P. I. Novgorodtseva i ego nasledovatelei: teoretiko-metodologicheskii analiz [The concept of a social ideal in the works of P. Novgorodtsev and his followers: the theoretical and methodological analysis]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
6. Kacapova, I.A. (2003). Sootnoshenie morali i prava v filosofii P. I. Novgorodtseva [Correlation of morality and law in the philosophy of P. Novgorodtsev]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
7. Novgorodtsev, P.I. (2000). *Vvedenie v filosofiiu prava. Krizis sovremennogo pravosoznaniia [Introduction to the philosophy of law. The crisis of modern sense of justice]*. SPb.: Lan [in Russian].
8. Jol, K.K. (2000). *Filosofiiia i sociologiiia prava [Philosophy and sociology of law]*. Kiev: Yurinkom Inter [in Russian].
9. Korobka, V.N. (2007). Pravovye idei, vzgliady, predstavleniia P. I. Novgorodtseva [Legal ideas, views, representations of P. Novgorodtsev]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Journal of the Lugansk State University of Internal Affairs*, 3, 67-73 [in Russian].
10. Novgorodtsev, P.I. (1991). *Ob obscestvennom ideale [On the social ideal]*. Moscow: Pressa [in Russian].
11. Matrosova, E.Yu. (2010). Koncepcia nrvstvennoi lichnosti v filosofskom nasledii P. I. Novgorodtseva [The concept of a moral personality in the philosophical heritage of P. Novgorodtsev]. *Candidate's thesis*. Murmansk [in Russian].

12. Poliakov, A.V., & Kozlihin, I.Yu. (1990). *Vlast i pravo: Iz istorii russkoi pravovoi mysli [Power and right: from the history of Russian legal thought]*. Leningrad: Lenizdat [in Russian].

13. Kolerov, M.A., & Plotnikov, N.S. (1995). Pavel Ivanovich Novgorodtsev [Pavel Novgorodtsev]. *Novgorodtsev P.I. Sochineniia, Novgorodtsev P. Works*. Moscow: Raritet [in Russian].

14. Novgorodtsev, P.I. (1995). О своеобразных элементах русской философии права [On the peculiar elements of Russian philosophy of law]. A.K. Sudakova (Trans). *Novgorodtsev P.I. Sochineniia, Novgorodtsev P. Works*. Moscow: Raritet [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2018

Tymoshenko V. – Doctor of Law, Professor, Academician of the Higher Education Academy of Sciences of Ukraine, Chief Research Fellow of the Scientific and Research Work Unit of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; e-mail: tymvera@ukr.net; **ORCID 0000-0003-2947-5627**

Social Ideal of P. Novhorodtsev

P. Novhorodtsev's doctrine about social ideal, its essence and transformations is considered. It is claimed that the ideas of liberalism had a significant influence on the formation of the thinker's views that has affected his support to the concept of natural law, the recognition of the priority of human rights, justification of the right to personal integrity and decent human existence. The philosophical position of the first period of creativity of P. Novhorodtsev is considered as the philosophy of moral idealism characterized by the assertion of the ideal of absolute good. According to P. Novhorodtsev, absolute good exists in the form of a social ideal which is an integral part of social life. P. Novhorodtsev defended the idea of «the revival of natural law» as the ideal essence of law in order to restore moral ideals of the legal science. The foundation of an ideal, fair society should be created on the basis of legal norms that include moral and ethical content. Based on natural law, a person endowed with reason and free will, is the main subject of history, a kind of absolute value, meaning and purpose of progress. The scientist understood the personality not as random empirical essence, but the universal spiritual essence that differently and individually detected in each person and have an independent value. The state whose main purpose is to contain social contradictions and passions should serve for the personality. The social ideal is a derivative of natural law. The priority of natural law concerning positive law is a way of achievement of a priority of morality in relation to the right of a positive one is the way to achieve the priority of morality in relation to law. P. Novhorodtsev considered the social ideal as the principle of free universalism. However, the absolute ideal is unattainable, because is based on the infinity of the development of a moral idea (philosophy of infinity). In the last years of his life, P. Novhorodtsev urged to get out of the eschatological theories of «earthly paradise». The harmony of freedom and equality that is possible only as an idea becomes an imperative of moral action, and not a plan for the creation of a state. The task of achieving ultimate perfection gives way to endless improvement. The doctrine of P. Novhorodtsev proves that it is impossible to create a social paradise in reality. The changing political forms and ideas should be considered as separate aspects of socio-cultural evolution of mankind. The only truly achievable social ideal is the infinite development of personality. Moral perfection is the way humanity should go to a social ideal. Such movement is infinite.

Keywords: social ideal; natural law; personality; society; freedom; state; morality; principle; moral improvement; idealism.